

Propsz Eszter

**Diszkurzív pozíciók
a kortárs magyarországi német irodalomban**

**Discursive Positions in Contemporary German Literature
in Hungary**

The author examines contemporary German literature in Hungary in relation to national politics and its changing. In her point of view for the revival of the German literature in Hungary those political and psychological reasons should be revealed first, which prevent the development of a new independent identity fitting to the situation after the change-over.

Jelen dolgozat célja, hogy áttekintést nyújtson a kortárs magyarországi német irodalmi diszkurzus valóságértelmező és identitásformáló szerepének változásairól az ezen irodalom reprezentáns képviselői által betöltött diszkurzív pozíciók elemzésével.¹ Vizsgálódásaimban abból indulok ki, hogy az irodalmi diszkurzus társadalmilag meghatározott és egyben társadalmilag meghatározó praxis: meghatározza az intézményi és a szociális kontextus, ugyanakkor formálóan hat vissza az őt formáló erőkre, hiszen az ún. diszkurzív pozíciók betöltésével társadalmi perspektívákat és értékrendszereket artikulál, tudást integrál, szociális szerepeket, valamint identitásokat konstruál és kínál fel olvasóinak, strukturálva azok valóságérzékelését és a valósághoz való aktív viszonyulását. A kortárs magyarországi német irodalmi diszkurzust elsősorban a mindenkori nemzetiségi politikai diszkurzussal való kapcsolatában mutatom be, azt vizsgálva, mennyiben befolyásolta a nemzetiségi politikai diszkurzustól való függőség az irodalmi valóságértelmezést és az identitáskonstruálást 1989 előtt, illetve mennyiben jelentettek változást a valóságértelmezésben és az identitáskonstruálásban az 1989-es politikai fordulat hatásai. A diszkurzív pozíciókat elsősorban a diszkurzív feladatok alapján írom le, vagyis azon társadalmi funkció által, amelynek elvégzésére, illetve betöltésére az adott pozíció kialakult.

A kortárs magyarországi német irodalom mint intézményi irodalom megalkotására irányuló törekvésekben az 1970-es évek elején az a magyar nemzetiségi politikában 1968-ban bekövetkezett fordulat nyilvánul meg, melyet az automatizmus tézisének feladásaként szokás értelmezni, s melynek hangsúlyozott célja a nemzetiségek bevonása a „szocializmus építésébe”.² A domináns diszkurzív pozíció az „összekötő”,³ akinek az ideológiai szocializáció a célja. Nikolaus Márnai *Wuhin kehscht tu? (Merre tartasz?)* című versében jól megfigyelhetők azok a stratégiák, melyek a magyarországi német identitás újraformálását célozzák: unifikáció az ország újraépítésében való részvétel történelmi példája és tanulsága, a szolidaritás hangsúlyozása által; történelmi folytonosság szuggerralása a konfliktusok elhalványítása által; biztonság szuggerralása pozitív énkép közvetítésével.

Wuhin kehscht tu?

„Mer kumme alli vun weit,
Mer ungrische Schwoweleit,
Ti scheeni Landschaft hot uns kfänge,
Mer sein a nieten vun selpscht wegkange.

Mer he karweit far uns, far's Vaterland
Mit Herz un Hand un mit tem Verstand.
Es gab Leid, Freit un a Unkerechtigheit,
Awer heint hen mer iwerwunde ti Verkangenheit.

Nach farne muß a jeder Schwowe schaun,
Nar so verschwindet s Schlechti in ti Verkessenheit.
Mer jage nimmer nach tem alden Traum,
Nar so erreichen mer Wohlstand un Einichkeit.

Ti nei Welt hen mer a ufkepaut,
Unser Schweiß un Plut is a tapei,
Trum Schwowe sinkt und sakt es laut,
Tie Unkerechtigheit muß far immer vorpei.

Mer klawe an onri pessri Welt,
Wu Freindschaft un Vernunft wer siege,
Wu net ti hersche, ti hen viel Kelt,
Awer ti, ti kämpfe far ten Friede.⁵⁴

Az új közösség építésének ideológiáját közvetítő pozícióknak azonban nagyon csekély valóságértelmező szerep jut: a régi közösségek felbomlásának feldolgozásához nem nyújthatnak segítséget, éppen, mert olyan történelmi-szociális tapasztalatoknak, mint a kollektív felelősségre vonás, még említése is kívül esik legitimációjukon (vö. az idézett műben az „igazságtalanság” túlzottan általánosító emlegetése).

Az 1980-as évek elején, mikor a pártállam vezető politikusai nyilatkozataikban szakítanak azzal a felfogással, mely indokoltnak és igazoltnak tekintette a magyarországi németekkel szembeni eljárást a 2. világháború után,⁵ s ezzel differenciáltabbá válhat a népcsoport megítélése, új diszkurzív pozíciók betöltése válik lehetővé.

Kialakul a „sorsüldözött” diszkurzív pozíciója, melyben sorsdiszkurzus rekonstruálja a magyarországi németek háborús és háború utáni történelmét. Sorsdiszkurzus névvel azt a kompromisszumot jelölöm, mely az írást legitimáló lojalitásdiszkurzust és az eddig tabunak számító, ám létfontosságú történelemdiszkurzust próbálja identitás-diszkurzussá békíteni. A megnevezés arra utal, hogy a diszkurzus – melyet a fennálló társadalmi renddel szembeni lojalitás kényszerű hangsúlyozása alapvetően meghatároz, illetve beszűkít – csak a sorsszerűség értelmezését adja, illetve adhatja a háborús és a háború utáni tapasztalatoknak. Ez a sorsdiszkurzus és az áldozati identitás, melyet a diszkurzus a traumatikus események feldolgozásának mintájaként kialakít, szociálpszichológiai szempontból igen problematikusak, ugyanis mentesítenek a felelősség alól, és nem szolgálják az olvasó önmagával való szembesülését. Az áldozatdiszkurzus, melyben a „sorsüldözött” a magyarországi németek identitását konstruálja (pl. *Franz Sziebert: Wann kommen die Störche wieder?* című elbeszélése, mely a faluból elűzött „kiszolgáltatott” és „ártatlan” gólyák képi analógiájával dolgozza fel a kitelepítést), a mai napig meghatározó, csak ritkán és akkor is csak magyar nyelven kérdőjelezi meg diszkurzív pozíciók.

Más diszkurzív pozíciókegyes írók számvetést készítenek. Claus Klotz *Das Zweiglein (Ágacska)* című, 1984-ben született művében a „kertész” diszkurzív pozíciójából veszi sorra a „magyarországi német” jelentésváltozásait, a jel megalkotásától kezdve funkcionalitásának elvesztéséig. Feleleveníti azokat a diszkurzív eseményeket, melyek a „(ma-

gyarországi) német” és a hozzá kapcsolódó „haza” jelhez új és új jelentéseket, illetve értékeket rendeltek, végeredményben szétrombolva az e jelek által hordozott közösségeket, illetve feloszlatta azok maradékait.⁶ A mű keretet adó képe, a kertész a letört s a nedvek elégtelen keringése következtében sorvadó ág előtt, melyet egyébként csak ő vesz észre, szemlélteti a diszkurzív pozíció dekonstruktív identitásformáló mivoltát: a diszkontinuitás, a törés hangsúlyozását a hivatalos, folyamatos fejlődést hangoztató önaazonosságképpel szemben.

Szintén a „kertész” nézőpontjából bírálja a magyar nemzetiségi politikai diszkurzust Josef Michaelis *Nachblüte (Másodvirágzás)* című verse:

Nachblüte

Der Morgen fand mich in dem Garten,
ich sah mich um in guter Laun'-
erblickte, wie auf Osterkarten,
die bunte Blüte auf dem Baum.

Ich spähe um die Furchenrinde,
betrachte still das Blätterwerk.
Wohin verschwanden Frühlingswinde?
Wozu dies' trughafte Gemerk?

>Warum gebarst du diese Blüte?
Herbstnebel reifen keine Frucht.
Laß falsche Hoffnung, deine Güte,
Schon streift im Laub die kühle Luft.<

Ach! Oder hab' nur ich die Meinung,
daß Kelchblätter zu rasch verblühn?
Das Blühen wäre nur Erscheinung
und diese Frucht wird nimmer grün?

Den Blick locken die Kronenblätter,
Ich schau sie an mit schwerem Herz:
die Blüte trägt – im fahlen Wetter
Herbstwichte treiben ihren Scherz.

Ich brech' dann auf, bin voller Sorgen,
mein Wesen ist von Weh erfüllt,
weiß gut, daß bald – vielleicht schon morgen –
wird dieser Stamm vom Eis verhüllt.

*Vor dem Kongreß
der Ungarndeutschen, 1983⁷*

A tavasz képe nem csalhatja meg a tudat bizonyosságát: őszi, pusztuló kertben járunk. S mivel a mű datálása utal a magyarországi németek kongresszusára, a „csalóka”, „hamis” stb. jelzők minősítik a nemzetiségi kultúra „ápolásáról” való beszédet⁸ is. A másodvirág-

zás természetellenessége destruálja az organikus fejlődés hivatalos identitásformáló diszkurzusát; a kert pedig, melyben az évszakok kikölkentek természetes ritmusukból, egyben annak a locus amoenusnak dekonstrukciója, melyet az „összekötők” rajzoltak meg, bizonyítandó, hogy ez a hely minden feltételt biztosít az életlehetőségek kibontakoztatásához.⁹

A nyolcvanas évek végéhez közeledve egyre többen tiltakoznak a magyar–román bilaterális konfliktust kerülni kívánó, ezért kölcsönösséget hirdető, s (többek között ezért) már nyugatnémet segítséget is elfogadó magyar nemzetiségi politika új elvárása, a „híd” diszkurzív szerepe ellen, mégpedig a disszimiláció stratégiájával. Olyan pozíciókat választanak, melyekből a magyarországi német szocializáció feladata utópiának tűnik: nemzetiségi hovatartozásukat csoportérdekekre való tekintet nélkül, szigorúan egyes szám első személyben próbálják meghatározni (Claus Klotz: *mein deutschum [az én németségem]*¹⁰), illetve feltárják nemzeti identitástudatuk meghasonlottságát (Valeria Koch: *Stiefkind der Sprache [A nyelv mostohagyvermeke]*¹¹).

Az 1989-es fordulat létértelmező és létértékelő diszkurzív pozíciókat teremt. Mint egzisztenciális problémára reagál a rendszerváltásra Valeria Koch *Wandlung (Változás)* című versciklusa, mely 1989 és 1992 között írt műveket tartalmaz. *Mein Jahrgang (Korosztályom)* című, 1989-ből való verse a zsidók pusztában való vándorlásának képe köré szervezi a rendszerváltás érzékelését.

Mein Jahrgang

Wie die beiden deutschen Staaten
so alt und so gespalten
und wir fragen uns zögernd jetzt
wo die Grenzen langsam an Bedeutung
verlieren was noch so richtig
eine Bedeutung haben kann jetzt
wo endlich die Mauer fällt
müßten auch wir unsere inneren
Mauern abbauen und suchen
nach Identität die Einheit antasten
bevor wir zerfallen denn
was hält uns zusammen der Wüstensand
vielleicht seit vierzig Jahren
und wer von uns kommt jemals
in das Gelobte Land¹²

A kietlen sivatag a próbatétel helye:¹³ a végletes léthelyzetben az embernek rá kell ébrednie létlehetőségére. A megnyíló külső határok és a leomló külső falak korlátozást, elzártságot is jelentettek, ám más szempontból védelmet, biztonságot is: mentesítettek/mentesíthettek például az önazonosság felelőssége alól. A létlehetőség tehát nem a valamitől (külső korlátoktól) való negatív, hanem a valamire (önazonosságra) való, pozitív szabadság.

Ebben a szabadságdiszkurzusban ítéltetik meg a rendszerváltás a *Satzanalyse (Mondatelemzés)* című versben is, mely a „szabadság” permutabilitását vizsgálja,¹⁴ valamint a *Phantom der Freiheit (A szabadság kísértete)* című versben, ahol a cím szemantikája nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a szabadság, amely legyőzi a kommunizmus kísértét, maga is csak álomkép, illúzió.

A ciklus 1992-ben írt versei már mérleget készítenek, melyből az derül ki, hogy a rendszerváltás egzisztenciális értelemben nem hozott változást. Az emberi lét időbeliségének heideggeri viszonylatában fogalmazza meg ezt a problémát a *Wandlung (Változás)* című mű.

Wandlung

Die wichtigste Stunde ist
immer die Gegenwart.
(Meister Eckhart)

Alle während wir vergehen
Völker Grenzen Lieben Wehen
wird die Wandlung stets bestehen
um die Gegenwart sich drehen

was war sei wahr
was wird leicht irrt
allein das Jetzt
noch nicht verletzt

„Hic Rhodus, hic salta!“ mahnen
aus glücklichen Zeiten Ahnen
wir stehen in Mauern und lauern
auf unser eigenes Schauern

was wird leicht irrt
was war sei wahr
noch nicht verletzt
allein das Jetzt¹⁵

Ahhoz, hogy életünket a létre nyitottan, a mostok sorozataként élhessük meg, vállalnunk kell a múltat, és a jövő lehetőségeire kell tekintenünk. Esetünkben azonban a létmegértés horizontja nem az idő: az ember nem tudja, mi a múlt, mi a jövő. Az állandóság „biztonságát”, mint ahogyan az a *Permanenz (Permanencia)* című versben is megfogalmazódik, a belső, belsővé tett korlátok adják:

Permanenz

Die Mauer in uns
befestigt unsere bestehende
gemeinsame Einsamkeit.¹⁶

A magyarországi német kollektív identitászavar felszámolására tett rendszerváltás utáni társadalmi-politikai kísérletek a tanult tehetetlenség megnyilvánulásaként jelennek meg Josef Michaelis *Agonie (Agónia)* című, 1993-ban született versében:

Agonie

Nach dem Zweiten Weltkrieg
wurden wir als Faschisten verschrien,
dann in die weite Welt vertrieben ...

Dann wurden die Vereine der Hierbleibenden aufgelöst
dann unsere Namen geändert,
dann unsere Häuser weggenommen,
dann unsere Schulen gesperrt,
dann unsere Priester zum Schweigen gebracht,
dann unsere Gebräuche verboten,
dann sangen unsere Mütter keine Wiegenlieder,
dann sprachen wir untereinander nicht mehr Deutsch,
dann radebrechten wir unsere Muttersprache,
dann verloren wir unsere Identität,
dann ließen wir unsere Friedhöfe verwildern,
dann ...
zuletzt gaben wir unseren Glauben auf ...

HEUTE HABEN WIR SCHON EIN MINDERHEITENGESETZ

Jetzt bedeuten wir den Westen nur billige Arbeitskraft,
jetzt werden wir als Touristenattraktion gezeigt,
jetzt werden sich die Gegensätze mit der Mehrheitsnation zuspitzen,
jetzt säen wir wieder Uneinigkeit unter uns,
jetzt verscheiden unsere noch deutschsprechenden Großeltern,
jetzt vermodern unsere Stammbäume,
jetzt wird die allerletzte Wurzel herausgerissen
von uns selbst,
jetzt vergeuden wir die zurückgelegten Kreuzer unseres Erbes,
jetzt verkaufen wir unsere noch auffindbaren Volkstrachten,
jetzt stehen wir splitternackt da,
jetzt drehen sich unsere Ahnen im Grabe um,
jetzt schnitzen wir unsere eigenen Grabhölzer,
jetzt bekommen wir die letzte Ölung,
jetzt ...
jetzt atmen wir noch,
jetzt möchte ich doch hoffen ...

HEUTE LERNEN UNSERE NACHKOMMEN IM KINDERGARTEN ALS MUTTERSPRACHE EINE FREMDSPRACHE

most magyarul folytassam?¹⁷

Míg a múltbeli identitásvesztés kényszerítő külső erőnek tulajdonítható (ezt az értelmezést jelzi a passzív forma használata is), a jelen próbálkozásai, köztük is hangsúlyosan az 1993-as kisebbségi törvény, melyek szimbolikus értelmezésük szerint visszavezetnének

a múlt értékeihez, voltaképpen csak a magyarországi német nemzetiség agóniáját állítják közszemlére, a felelősségteljes identitásformálás látszata mögött a tanult tehetetlenséget generálják.

Ezek a diszkurzív pozíciók rávilágítanak a forgalomban lévő identitásformáló stratégiák negatívumaira, de nem állítanak azok helyébe más, konstruktív stratégiákat. Azokat a diszkurzív pozíciókat pedig, melyek az értékválság kezelését választják céljukul, paradox módon éppen az értékelési szempontok bizonytalansága jellemzi. Megőrző, illetve igazoló- relativáló stratégiákról van szó, melyek a személyes részvétel, a felelősség kérdésének megkerülésével próbálnak folytonosságot szuggerálni, s a külső meghatározottság hangsúlyozásával kívánnak hatni.

A magyarországi német történelem korábban tabunak számító súlypontjainak feldolgozása, s ezen események megítélése a rendszerváltás után is sorsdiszkurzus formájában zajlik – a kortárs magyarországi német irodalmi diszkurzus éretlennek bizonyul új identifikációs és tájékozódási minták kialakítására, mikor a sokáig elnyomott történelmi emlékezet felszabadulása a megújulás lehetőségét nyújtja az identitáskonstruálás számára.

A második világháborút többnyire a „szerelem/szeretet a háború idején” témájában dolgozzák fel az elbeszélők: (*Josef Mikonya: Todestanz*¹⁸ [*Haláltánc*]; *Ludwig Fischer: Im Oktober 1946*¹⁹ [*1946 októberében*], *Am 20. Oktober 1946*²⁰ [*1946. október 20.*], *Der Urlaub*²¹ [*A szabadság*]) Jóllehet ez az értékelői pozíció igen intenzíven érzékelteti a legtermészetesebb emberi kapcsolatok pusztulását, az emberhez méltó élet szétzúzását, mivel az eseményeket a jók gonoszoknak való végzetserű kiszolgáltatottságként jeleníti meg (pl. a *Todestanz* Alois Skoflekét, aki azért lép be önként az SS-be, hogy barátaival maradhasson, és mert féltékeny a kedvesét megszedítő egyenruhásokra, dezertőrként lövik agyon; az *Im Oktober 1946* című műben a partizánok agyonverik a lágerből megszökött, s anyja halálhírével apjához, a másik lágerbe igyekvő kisfiút, mert nem adja fel a magyarokat, akik bűjtatták; a *Der Urlaub* című elbeszélésben a fia elvesztésébe belenyugodni nem tudó volksbundista apa SS-katonákat uszít fia egykori riválisára, a feleségéhez néhány órára szabadságra hazatérő magyar érzelmű Franzra), a pszichológiai és egyéb okok megértéséhez, feldolgozásához nem ad segítséget.

Ugyanez mondható el a kitelepítést tematizáló elbeszélésekről is, melyek többnyire az otthon elhagyásának képét merevítik ki, mint Ludwig Fischer *An jenem Tag*²² (*Azon a napon*) című elbeszélése, mely a kitelepítést egy ünnep szétzavarásaként jeleníti meg, melyben a fenyegetettséget a maga realitásában felmérni nem tudó, az utolsó pillanatig tétlenül csodában reménykedő falu évszázados berögződöttségek szerint ünnepelt Szent György-napi búcsúját zavarja szét a kitelepítési rendelet. Nikolaus Márnai *Ti verlaareni Homet Tr Apschiend*²³ (*A búcsú elveszett pillanata*) c. műve pedig két testi-lelki jó barátó példáján dolgozza föl a kitelepítés traumáját, tizenöt éves-kétségbeesésükben kimerevítve azt a tudatállapotot is, amely számára okok és magyarázatok nem hozzáférhetők:

Tann hot ti Wawusch ti Marischka nochomol umkarmt un nar soviel ksaat: „Verkeß mich nie, ich kumm zu tir zuruck”. Tamit war sie schun wieder im Waggon. Ti Marischka hot nar zuruckkrufe, wann tr Herrgott es will, were mer uns pestimmt wieder sege. Awer tes hot noch lang ketauert.

Tann ist tr Zug apkfahre un a jeder war mit seini eigeni Ketange beschäftigt.

Peim rattern tr Räder hen sie alli nochmol zuletscht ti Kegend onkschaut, wu sie ufkwachse sein, ihri liewe Homet, ti sie vuelleicht nimmi wiedersege were. Ti Wawusch hot uf ihrem Kepäck in oner Eck khockt un hot nar an tes ketenkt, was sie uf ten Waggon keschriewe hot: Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára? Un tes

hot sie vielleicht pis heint net verstane, warum sie mit andri 6000 Schwowe aus Almasch ihri liewi Homet verlosse hot messe.²⁴

A kontinuous identitás igénye az emlékezés-elbeszélésekben közvetlenül jelentkezik. Ben-nük az értékelői nézőpont általánosító és elvonatkoztató: a halállal, a pusztulással szem-beszegülő emlékezés utólagos, illetve történelmi időn kívüli tiltakozásként jelenik meg az emberi értékek elpusztítása ellen. Franz Sziebert *Weihnachtsabend*²⁵ (*Karácsonyeste*) és *Silvesterfeier – anders*²⁶ (*Szilveszter – másképpen*) című műveiben az én-elbeszélő hely-hez és ünnephez köti történetét (mindkét esetben keretes szerkezetű elbeszélésről van szó, ahol a kerettörténetben az én-elbeszélő ragaszkodik ahhoz, hogy családja az ünnepet min-den kényelmetlenség ellenére szülőfalujában tartsa meg, s régi és idegenben megélt ünne-ppek elmesélésével, összevetésével magyarázza akaratát), lehetővé téve ezáltal, hogy a hely és az ünnep majd nélküle is, maga is „mondja” a történetet. Az én-elbeszélő azonban a sorsdiszkurzusban a realitás komplexitását nagyban leegyszerűsítve ismét csak a kiszol-gáltatott szerepében látatja magát és a magához hasonlókat. Ezzel oldja ugyan az objek-tív történelmi diszkontinuitás és a biográfiai kontinuitás szubjektív szükségletének ellen-tétét, de nem ad cselekvési stratégiákat az elbeszélés hallgatói és olvasói kezébe.²⁷

Szembeötlő, hogy ezek az emlékező értékelő pozíciók a szocializmus tapasztalatait csak részben építik be a kollektív emlékezetbe: a szocializmus értékelésére csak a „sztáli-nista” korszak kapcsán alakul ki diszkurzív pozíció, a „reálisan létező szocializmus” kor-szaka kapcsán nem. A sztálinista korszak morális megítélés alá esik, mint Josef Mikonya *Unerwartete Begegnung*²⁸ (*Váratlan találkozás*) című művében, mely az egykori ávós hajdani áldozata meghal, s így nem tudja azonosítani őt. Franz Sziebert *Unzuverlässig?*²⁹ (*Megbízhatatlan?*) című elbeszélése pedig egy internált férfi szájába adja az erkölcsi ér-tékelést, annak késői elégtételében (míg ő és többi megbízhatatlannak ítélt társa mindvég-ig tisztességesen megállták helyüket a munkában, egykori parancsnokukat sikkasztás miatt elítélték) a szocialista kiegyensúlyozó lojalitádiszkurzust írva tovább.

A sorsdiszkurzus továbbvitele és a fel-felbukkanó lojalitádiszkurzus azt mutatja, hogy a kommunizmus mint értelmező és értékelő hatalom nem vonult ki a rendszerváltás utáni ma-gyarországi német irodalomból. A létértékelő diszkurzív pozíciók szocializmusítéletét vizsgál-va pedig megint csak olyan dekonstrukciós stratégiákra bukkanunk, amelyek túl kevés szem-pontot adnak az elmúlt 40 év kritikus feldolgozásához. Mint Valeria Koch *Bloß der Fakten willen* (*Csak a tények kedvéért*) és *Um klar zu sehen* (*Hogy tisztán lássunk*) című verseiben, me-lyek egyébként egyedülállóan bírálják az új hatalom múltpolitikájának kalkulusjellegét.

Bloß der Fakten willen

Nur was besteht, kann umgestürzt werden.
Der real
existierende
Sozialismus
war
weder real,
noch existent,
geschweige denn sozialistisch.
Die Mißgeburt eines Gespenstes
Verschwand mit dem Licht.

Das möget euch merken,
maulfertige Herrchen...³⁰

Um klar zu sehen

Ein fauler Apfel fiel vom Baum
soviel ist geschehen
Glücksritterwahn: das Rad der Welt
eigenhändig drehen³¹

Megőrző stratégiáknak minősíthetők azok a dokumentatív törekvések is, melyek kapitulálva az értékelés feladata előtt abból indulnak ki, hogy a cselekményszerűen előtalált és nyelvilag is előformált „valóság” bemutatása eleve magában hordozza az összefüggések értelmezését, legyen szó a csak nagy időbeli késéssel megjelentethető, a kitelepítéskor született helyzetversekről (Georg Fath: *Klage der Verschleppten I–II.*³² [*Az elhurcoltak panasza I–II.*]); vagy áldokumentatív naplórészletekről, mint Martin A. Thomann *Bruchstücke aus meinem Tagebuch*³³ (*Naplótöredékek*) című műve. A dokumentáló szándék természetesen az imént bemutatott diszkurzív pozíciókban is megmutatkozik, kiindulópontjában gátolva valóságértelmező struktúrák kialakítását.

A rendszerváltás oldó hatására alakulhat ki a „hazalátogató” diszkurzív pozíciója, melyből visszakötődő kitelepítettek próbálják identitásuk diszkontinuitását feldolgozni. Egyes hazalátogatók affektív emlékezetük elvárásai szerint ítélik meg a magyarországi német valóság újra hozzáférhető darabjait. E nézőpontok valóságértelmező szerepe igen csekély, hiszen az értékelés számára nem a tapasztalatok, hanem, akár megerősíttetnek, akár leromboltatnak, a nosztalgikus-regresszív elvárások a mérvadók. Az első lehetőségre álljon itt példaként Grete Marcsik-Neuberger *Meine geliebte Heide* (*Kedves rónám*), a másodikra Regina Ulmer *Enttäuschung* (*Csalódás*) című verse:

Grete Marcsik-Neuberger: Meine geliebte Heide

Die Heide ist meine geliebte Heimat.
Der Heideboden ist mein Vaterland.
Es ist mir Wiege, Heimat und Altar,
er ist der Ort, wo ich so glücklich war.

Er ist der Ort, aus dem man mich vertrieb,
– wie einen Hund – mit einem Peitschenhieb
und wie ein Hund, das allertreuste Tier
hängt meine Seele, Heide nur an dir.

Schlägt einst für mich die allerletzte Stund
begrabt mich, – ich bitt – im kühlen Heidegrund.
Aus meinem Herzen werden rote Rosen sprießen,
die jedes Jahr von mir den Heidenboden grüßen.³⁴

* * *

Regina Ulmer: Enttäuschung

Vierzig Jahre träumte ich darüber,
daß ich meine Heimat wiedersehe,
einen Abend auf dem Penglein sitze
und genieße wie der Sündwind wehet.
Nur die Sterne, oben am Himmel,
und den blassen Mond wollte ich sehen,
in der Stille bloß die Spuren suchen,
meiner Jugend auf den alten Wegen.

Ich wollte nur den Glockenklang hören,
spüren den Duft weißer Akazien,
Menschenliebe wollte ich nur fühlen,
wie uns're war noch vor vierzig Jahren.
Den Geruch vom frischgebacknen Brot,
den suchte ich in bröck'ligen Öfen,
nirgendwo fand ich die alte Wiege,
geschlossen waren fast alle Tore.

Einsam ging ich in den Friedhof hinaus,
vielleicht ist dort jemand zu finden,
der mich in meiner Muttersprache begrüßt,
und „Grüß Gott!“ sagt im Schatten der Linden.
Der mich umarmt und freundlich zum Grab führt,
wo der alte Grabstein umgestürzt liegt,
und darauf die gotischen Buchstaben
schäbig verkünden, mein Opa liegt hier.³⁵

Más „hazalátogatók” számvetését a kárpótlási törvény szervezi, mint Stefan Raile *Schlaraffenland*³⁶ (*Eldorádó*) című elbeszélésének én-elbeszélőjéét: a kárpótlási jegyek egyben láttatják vele a magyarországi németek és így családja történetét, a betelepítéstől a kemény munkán, majd a kitelepítésen át a „rehabilitációig”. A kárpótlási igény benyújtásához szükséges telekkönyvi kivonatok és leltárak kínzóan rideg racionalitását a kárpótlási jegyeken vett irracionálisan tékozló nyaralással próbálja feloldani, végül a pénz maradékán egy emléktárgyat vesz magának, ám ezáltal sem képes megteremteni a vágyott egyensúlyt.

Megint más „hazalátogatókat” megkísért az újonnan megtapasztalt magyarországi német valóság alakításának lehetősége. Erre a kihívásra adott két választ szembesít Stefan Raile *Puŕtatage*³⁷ (*Pusztá- napok*) című elbeszélése. Az egyik hazalátogató, akit 17 évesen soroztak be az SS-be, s akinek a tragikus végkifejlet előtt sikerült a későbbi Nyugat-Németországba menekülnie, materiális fölényéből vezeti le önanonosságát. Ebből a pozícióból sajnálja az otthonmaradottakat és mond általános ítéletet azokról a kitelepítettekről, akik a régi Kelet-Németország területén maradtak, akik szerinte egyrészt sajnálatra méltóak, főleg a csekély kárpótlás miatt, másrészt, mivel „bedőltek a vörösöknek”, megérdemlik sorsukat. Régi falujában vett házát a Németországban megszokott luxussal szereli fel, értékeli, hogy a csendért és a jó levegőért nem kell fizetnie, a forró, száraz napokon pedig, mikor a szél sem enyhíti a hőséget – úgy tűnik, ez az egyetlen kiszámítha-

tatlan dolog az életében – az árnyékba húzódik. Ő visszavonul a címadó pusztánapokon megélhető ismét csak végletes léthelyzet elől, melyet a másik hazalátogató tudatosan próbál elemezni. Utóbbi egy azok közül, akiket kitelepítettek, s akiknek nem sikerült időben elhagyniuk a keleti zónát. Látogatását az otthonosság és az idegenség elválaszthatatlansága határozza meg. Jelképe ennek a kettősségnek az a lehetőség, hogy megvételere kínálják neki azt a házat, amely az övé lenne, „ha nem jön annak idején a csendőr”. Minden emlék, kép és érzelm, elevenen él benne, de nem tud „összekötő hidat” építeni a magyarországi múlt és jelen között: gyerekkori pajtásaival beszélgetve megállapítja, hogy nem érthetik meg, mi történt a másikkal, hiszen az ember csak azt foghatja fel, amit maga is megélt; s mikor hagyja, hogy az asszony, aki talán felesége lehetett volna, újra elvezesse a próbatétel helyéhez, a tóhoz, ahol gyerekkorukban kacszáltak, és az ő kavicsa hetszer is felpattant, holott a próbát már legutóbbi hazalátogatásakor, 40 évvel korábban sem állta meg, nem tesz kísérletet arra, hogy megértesse vele idegenség- és otthonosság-érzének kettősségét. A pusztánapok hozadéka számára a kettős kötődés, illetve a törés újbóli tudatos megélése.

A „hazalátogatók” feszültségeket hordozó ambivalencia-diszkurzusa jelzi a múltfeldolgozó stratégiák elégtelenségét, de nem képes többre, mint új stratégiák kidolgozásának sürgetésére.

Transzformációs stratégiával, amelyben a régi identitásstruktúrák (vagy legalábbis azok egyes elemei) helyén új körvonalazódik, egyedül a „gyászoló” diszkurzív pozíciójában találkozunk. Gyázmunkát végez Robert Becker *Requiem. Ein Monolog (Requiem. Monológ)* című művének én-elbeszélője. Kimegy ősei lebontásra ítélt házához és végig gondolva azok túlélési stratégiáit, a dacot, aztán a megalkuvást és az illúziókba menekülést, más utat választ: a hiány realitásának elfogadását, a cselekvések és helyek, tárgyak, érzelmek felszámolását, átalakítását:

Jetzt sitze ich auf der Schwelle der Wassermühle, lasse Gedanken durch mein Gehirn schweifen, als wären sie Staub in einer unbegreiflichen Sanduhr, als wären sie das Geräusch des Baches, als wären sie ein betäubendes Mittel, das in eine längst verdiente Ruhe überführt.

Morgen überrollen haushohe Feldmaschinen diese Ruine und machen sie mit dem Erdboden gleich, damit im nächsten Frühling schon kräftiger Mais auf dem ausgeruhten Boden wachsen kann. Doch meines Besitzes werde ich auch dann nicht beraubt sein: Durch alle sich im Wind schaukelnden Blätter wird meine Großmutter mir entgegenwinken und aus den Kolben blickt sie mich an, mit ihren Augen, die mir ewig zulächeln, mit einem Blick, der mich immer begleitet.³⁸

Gyázmunkát jelent ez tudatos és tudattalan szinten, az érzelmek és az ösztönök szintjén is. Véleményem szerint ezt a gyázmunkát kell elvégeznie a magyarországi német irodalomnak, ha magyarországi német irodalom akar maradni. Fel kell tárnunk mindazokat a társadalmi-politikai és pszichológiai okokat, amelyek miatt a veszteségek feldolgozása ez idáig nem lehetett eredményes, amelyek a gyászt gátolva szorongást, túlféltést generáltak és generálnak. Ez a feltétele annak, hogy a magyarországi németek túlféltést tudják megtölteni rendszerváltás utáni új helyzetüket, hogy önmaguk megvalósításának új szakaszához, egy új, autonóm azonosságtudathoz jussanak el. Egy olyan korban is, mikor a többségi nemzet nacionalista szemantikája igyekszik uralomra jutni a politikai és ezáltal sok más diszkurzusban.

Jegyzetek

¹ Az irodalom valóságértelmező és identitásformáló szerepéről ld. Link, Jürgen, *Elementare Literatur und generative Diskursanalyse*, München, Fink, 1983. Jelen tanulmány eredményei interdiszkurzív elemek szemiotikai elemzésén alapulnak (ld. Link, Jürgen és Parr, Rolf „Semiotik und Interdiskursanalyse” in Bogdal, Klaus-Michael (ed.), *Neue Literaturtheorien. Eine Einführung*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1997, 108–133. p.), de ezen elemzések részletes bemutatása szétfeszítené a dolgozat kereteit. Az elemzéseket (részben) dokumentálják a következő tanulmányok: Propsz, Eszter „Kontexte der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur” in Fassel, Horst; Balogh, András F.; Szabó, Dezső (ed.), *Zwischen Utopie und Realität. Deutsch-ungarische Literaturbeziehungen im Wandel*, Budapest, ELTE, 2001, 171–184. p.; Propsz, Eszter »”Garten-Erwachen, schließlich Garten-Schlaf” – aus der ungarndeutschen Gegenwartsliteratur« in Ulrich, Winfried (ed.), *Deutsch in Estland und Ungarn*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2001, 77–85. p.

² A mindenkori magyar nemzetiségi politika német kisebbségre való kihatásának vizsgálatakor az alábbi műveket dolgoztam fel: Tilkovszky, Loránt, *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*, Budapest, IKVA, 1994; Tilkovszky, Loránt, *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*, Pécs, JPTE TK, 1997; Tilkovszky, Loránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Debrecen, Csokonai, 1998; Seewann, Gerhard „Das Deutschtum in Ungarn seit 1945” in Brunner, Georg (ed.), *Die Deutschen in Ungarn*, München, Südosteuropa-Gesellschaft, 1989; Aschauer, Wolfgang, *Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität. Die Ungarndeutschen*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1992; Zellner, Wolfgang és Dunay, Pál, *Ungarns Außenpolitik 1990–1997. Zwischen Westintegration, Nachbarschafts- und Minderheitenpolitik*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998.

³ A megnevezés Engelbert Rittinger *Der Aktivist (Az aktivista)* (In: Áts, Erika [ed.], *Tiefe Wurzeln. Eine ungarndeutsche Anthologie*, Budapest, 1974, 7. p.) című versére nyúl vissza:

„Ich bin Verbindungsmann
und such’ mit vollem Fleiß
wer schöne Lieder kann,
wer alte Bräuche weiß,

Gemeinsam, Hand in Hand
– vergessen wir das nicht! –
verschönern dieses Land
ist unser aller Pflicht!”

Dabei kommt auch zutag’
das Leben unsrer Zeit,
viel’ Wünsche, manche Klag’ –
des Alltags Wirklichkeit.

...

Mivel a dolgozatomban tárgyalt műveknek nincsen magyar fordításuk, saját nyersfordításomat mellékelem hozzájuk.

„Összekötő vagyok / és buzgón kutatom, / ki ismer szép dalokat, / régi szokásokat, / Megmutatkozik közben / korunk, / sok kívánság, néha panasz – / a mindennapok. / ... / Közösen, kéz a kézben / – ne feledjük – / az ország szépítése / a kötelességünk.”

⁴ In Szende, Béla (ed.), *Jahresringe. Ungarndeutsche Anthologie*, Budapest, TK, 1984, 51. p.

Hová tartasz? „Mindannyian messziről jövünk / mi, magyarországi svábok, / hatalmába kerített a szép vidék, / önszántunkból nem hagytuk el soha többé. / Dolgoztunk magunkért, a hazáért / szívvel-lélekkel és tettel. / Megéltünk bánatot, örömet és igazságtalanságot is, / de mára túltettük magunkat a múlton. / Előre kell tekintenie minden svábnak, / csak így merül feledésbe a rossz. / Nem futunk a régi álom után, / csak így élhetünk jólétben és egyetértésben. / Mi is részt vettünk az új világ felépítésében, / verejtekünkkel és vérünkkel építettük, / ezért, svábok, hirdessétek hangosan, / az igazságtalanságot egyszer s mindenkorra fel kell számolni. / Hiszünk egy jobb világban, / ahol barátság és értelem uralkodnak, / ahol nem a gazdagok vannak hatalmon, / hanem azok, akik a békéért harcolnak.”

⁵ Aczél György beszédét idézi: Tilkovszky, Loránt, *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*, Debrecen, Csokonai, 1998, p. 170. p.

⁶ » ... Es kamen wieder die Not, wieder die Soldaten: „Ihr seid Deutsche, sollt auch ganz deutsch werden!“ Was müssen wir tun? „Schreit: Heil Hitler!“ Und viele von uns haben es geschrien. Man zog wieder gen Osten.

Als die Soldaten, und die, die mitgeschrien haben, aus tausend Wunden blutend zurückmarschierten, befahlen sie:

„Kommt mit!“

„Wohin?“

„In die Heimat. Hier wird man euch erschlagen.“

Aber wir wußten, sie haben weder Heimat noch Heim.

Noch hatten wir sie.

Als die Soldaten und einige von uns abzogen, kamen andere Soldaten. Sie zogen gen Westen. Nach ihnen kamen Fremde. Sie hielten eine Karte in der Hand. Darauf waren unsere Dörfer mit rotem Stift bekreuzt. Da gab es Jammer und Weh. Mutter und Kind, Schwester und Bruder, Bruder und Bruder wurden getrennt.

„Aber wir haben doch nichts getan!“

„Ihr seid Deutsche“, war die Antwort. Und viele von uns mußten Heim und Heimat verlassen.«

(In: Schuth, Johann [ed.], *Das Zweiglein. Anthologie junger ungarndeutscher Dichter*, Budapest, TK, 1989, 5–6. p.)

» ... Ismét ínséges idők következtek, megint jöttek a katonák: „Németek vagytok, legyetek egészen németek!“ Mit kell tennünk? „Kiáltsátok: Heil Hitler!“ Sokan közülünk megtették. Kelet felé vonultak megint.

Mikor a katonák és azok, akik velük kiabálták, „Heil Hitler!“, ezer sebből vérezve visszafelé vonultak, kiadták a parancsot:

„Gyertek velünk!”
„Hová?”
„Haza. Itt agyon fognak verni benneteket.”
Mi azonban tudtuk, nincs hazájuk, se otthonuk.
Nekünk még volt.

Mikor a katonák és néhányan közülünk elvonultak, más katonák érkeztek. Nyugat felé vonultak. Utánuk idegenek jöttek. Térkép volt a kezükben. A térképen piros keresztet jelölték falvainkat. Nyomukban sírás és jajveszékeltetés járt. Elválasztották anyát a gyermekétől, nővért a fivérével, fivért a fivérével.

„De hiszen nem tettünk semmit!”

„Németek vagytok”, volt a válasz. És sokaknak közülünk el kellett hagynia házáat és hazáját. «

⁷ In Michaelis, Josef, *Sturmvolle Zeiten*, Budapest, VUdAK, 1992, 22. p.

Másodvirágzás, „A kertben talált a reggel / örömmel tekintetem szét – / s mint hűsvéti képeslapon / tarka virágok a fán. / Vizsgálom a fa kérgét, / nézem a lombját. / Hová tűntek a tavaszi szellők? / Mire jó ez a csalóka jel? / >Miért viselsz virágot? / Az őszi köd nem érlel gyümölcsöt. / Hagyd el a csalóka reményt, jóságod, / a lombok közt már a hűvös szél kóborol. < / Vagy csak én látom úgy, / a szirmok túl hamar hervadnak el? / Hogy a virágzás csak látomás, / és a termés nem zöldül ki már? / A tekintetet vonzzák a szirmok, / nehéz szívvel nézem őket: / hazug a virágzás – a csalóka időben / őszmanók üznek belőlünk csúfot. / Továbbindulok, teli aggódással, / fájdalom tölt el, / jól tudom, hamar – talán már holnap – / jég borítja a fát. 1983, a magyarországi németek kongresszusa előtt”

⁸ Ezen a kongresszuson elhangzik, hogy [A magyarországi németek] „Szorgalmasan részt vesznek a gazdasági feladatok megoldásában, és élvezik munkájuk gyümölcseit.” Idézi: Fodor, Péter et al., *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon*, Budapest, Kossuth, 1984, 102. p.

⁹ Álljon itt erre példaként Georg Fath *Mein Vaterland (Hazám)* (In: Áts, Erika [ed.], *Tiefe Wurzeln. Eine ungarndeutsche Anthologie*, Budapest, 1974, 23–24. p.) című versének egy részlete:

So fruchtbar ist hier dieser Boden,
an Erz so reich der Felsenstein.
Nur Hände braucht's zum Unkrautroden
und alles wird in Fülle sein.
Hier singen Amseln in den Lauben,
Mädchen in ihrem Fensterlein.
Am Berge reifen gold'ne Trauben,
daraus da fließt der beste Wein.

So herrlich sind auch Flur und Weide,
wo sich das Volk sein Heim gebaut.
Ich möchte rufen aus voll Freude:
Du gleichst der allerschönsten Braut!
Dies ist, was mir das Los gegeben
auf dieser Welt zum Vaterland;
dafür will ich nun fortan streben
und weihen mich mit Herz und Hand.

„Termékeny itt a föld, / és érceben gazdag a szikla. / Csak a gazt kell irtani, / és terem minden gazdagon. / Itt rigó dalol az ágon / és lány az ablakban. / A hegyen arany szőlő érik, / jó bort ad. / Csodás a mező s a legelő, / ahol a nép otthonát építi. / Az örömtől kiáltanék: / Szép vagy mint a legszebb ara! / Ezt adta nekem a sors / ezen a földön hazául; / küzdeni akarok érte, / érte szentelem szívem, lelkem, tetteim.”

¹⁰ Claus Klotz: mein deutschum (In: Schuth, Johann [ed.], *Das Zweiglein. Anthologie junger ungarndeutscher Dichter*, Budapest, TK, 1989, 11–13. p.)

„mein deutschum ist die rodung im wald auch sankt iwan bei ofen genannt mein deutschum ist das bröckelnde bauernhaus in leinwar der friedhof dort wo dutzende von steinen meinen namen tragen ... mein deutschum ist die schule wo ich in der pause nur ungarisch sprechen durfte ... das	graner gymnasium wo ich ungarischer dichter werden wollte ... mein deutschum ist aber auch der bolschewistische zum sozialdemokraten avancierte dann kommunistische und wieder zum sozialdemokraten abgestempelte grossvater ... mein deutschum ist der ungarische freund der kindheit ...”
--	--

„az én németségem / az irtás / pilisszentivánnak is nevezik / az én németségem a málló falú / parasztház / leányváron / a temető ott / ahol tucattyi kő / az én / nevem viseli / ... / az én németségem az iskola / ahol a szünetben csak magyarul / volt szabad beszélnem / ... az / esztergomi gimnázium / ahol magyar költő / akartam lenni / ... / az én németségem / azonban bolsevista / aztán szociáldemokratává avanszált / aztán kommunista aztán megint / szociáldemokratának bélyegzett / nagyapám is / ... / az én németségem gyermekkori magyar / barátom ...”

¹¹ Valeria Koch: Stiefkind der Sprache (In: Schuth, Johann [ed.], *Das Zweiglein. Anthologie junger ungarndeutscher Dichter*, Budapest, TK, 1989, 27. p.)

„... Wo bist du nun zu Hause in schriller Pause verklungener Worte hoffnungsverdorrte Takte bringt dein Lied du bist ein fremdes Glied geworden und geblieben <i>hier</i> kein Grund dich zu lieben <i>dort</i> keiner zu achten	leer sind die Frachten versinkender Schiffe im Meer der Begriffe ...”
---	--

„... / hol vagy otthon / rég elhangzott szavak / metsző csendjében / száradt reményű / taktusokkal szól dalod / idegenné / váltál és az maradtál / itt nincs ok szeretni téged / ott nincs ok becsülni téged / üresek / a süllyedő hajók / a fogalmak tengerében ...”

¹² In Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUDAK, 1993, 10. p.

Korosztályom „Mint a két német állam / éppoly korú és éppoly meghasonlott / s tétován kérdezzük most / mikor a határok lassan elveszítik jelentésüket / mi az, ami még igazán / jelentéssel bírhat most / mikor végre ledől a fal / nekünk is le kellene belső / falainkat bontani és felkutathatnánk / identitásunkat kitapogatni az egységet /

mielőtt szétesünk mert / mi tart össze bennünket a sivatagi homok / talán negyven
éve / és ki ér el közülünk valaha is / az Ígéret Földjére”

¹³ Vö. MTörv 8,2

¹⁴ Valeria Koch: Satzanalyse (In: Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUdAK, 1993,
12. p.)

Freiheit ist immer
Freiheit der Andersdenkenden
(Rosa Luxemburg)

Freiheit ist immer.
Ist immer Freiheit?
Ist Freiheit anders?
Ist anders Denken?
Andersdenken ist immer.
Freiheit ist Denken.
Ist Denken immer?
Andersdenken ist Freiheit.
Freiheit ist immer.
Immer ist.
Freiheit ist.
Andersdenken ist.
Denken ist.
Es ist anders.
Andersdenken ist Freiheit.
Andersdenkende sind frei.
Immer?

Mondatelemzés „A szabadság mindig a másként gondolkodók szabadsága (Rosa Luxemburg) Szabadság mindig van. / Mindig van szabadság? / A szabadság más? / A másként, az gondolkodás? / Máskéntgondolkodás mindig van. / A szabadság gondolkodás. / Gondolkodás mindig van? / A máskéntgondolkodás szabadság. / Szabadság mindig van. / A mindig van. / A szabadság van. / Máskéntgondolkodás van. / Gondolkodás van. / Másként van. / A máskéntgondolkodás szabadság. / A máskéntgondolkodók szabadok. / Mindig?”

¹⁵ In Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUdAK, 1993, 27. p.

Változás „Életed legfontosabb pillanata a jelen pillanat (Eckhart mester) Míg mi mind elmúlunk / népek határok szeretet és fájdalom / a változás örök / forog a jelen körül / ami volt legyen igaz / ami lesz még tévedhet / csak a most / sebzetlen még / „Hic rodus, hic salta!” intenek / boldog időkből öregek / falak közt állunk és figyeljük / saját borzongásunk / ami volt legyen igaz / ami lesz még tévedhet / csak a most / sebzetlen még”.

¹⁶ In Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUdAK, 1993, 19. p.

Permanencia „A bennünk lévő fal / megerősíti / közös magányunkat”

¹⁷ *Signale* 10, 1993, 1. p.

Agónia „A második világháború után / fasisztának bélyegeztek bennünket, / aztán világgá üldöztek bennünket ... / Aztán feloszlatták az ittmaradtak egyesületeit / aztán megváltoztatták a nevünket, / aztán elvették a házainkat, / aztán bezárták iskoláinkat, / aztán elhallgattatták papjainkat, / aztán megtöltötték, hogy szokásainkat gyakorol-

juk, / aztán anyáink nem énekeltek többé bölcsődalokat, / aztán már nem beszélünk egymás közt németül, / aztán már csak törtük az anyanyelvünket, / aztán elvesztettük önazonosságunk, / aztán hagytuk elvadulni temetőinket, / aztán ... / végül hitünket adtuk fel ... / MA MÁR VAN KISEBBSÉGI TÖRVÉNYÜNK / Most olcsó munkacserét jelentünk a nyugatnak, / most turistáknak mutogatnak bennünket, / most a többségi nemzettel éleződnek az ellentétek, / most újra kezdődik közöttünk a viszálykodás, / most távoznak el közülünk még németül beszélő nagyszüleink, / most korhadnak el családfáink, / most mi magunk tépjük ki / utolsó gyökereinket, / most kótyavetyéljük el örökségünk féltve őrzött filléreit, / most adjuk el még megmaradt nemzetiségi viseletünket, / most anyaszült meztelenül állunk itt, / most fordulnak meg őseink a sírjukban, / most faragjuk saját fejfánkat, most adják fel nekünk az utolsó kenetet, / most ... / most még lélegzünk, / most még szeretném remélni ... / MA UTÓDAINK AZ ÓVODÁBAN EGY IDEGEN NYELVET TANULNAK ANYANYELVÜKKÉNT / most magyarul folytassam?"

¹⁸ *Signale* 7, 1990, 10–11. p.

¹⁹ *Signale* 7, 1990, 12–13. p.

²⁰ *Signale* 11, 1994, 3–4. p.

²¹ *Deutscher Kalender*, 1987, 251–257. p.

²² *Deutscher Kalender*, 1988, 224–230. p.

²³ *Deutscher Kalender*, 1987, 247–253. p.

²⁴ *Deutscher Kalender*, 1991, 247–253. p.

»Akkor Wawusch még egyszer átölelte Mariskát, és csak annyit mondott: „Ne felejts el, visszajövök hozzád.” Azzal újra a vagonban volt. Mariska utána kiáltott, ha a jó isten is úgy akarja, bizonyosan viszontlátjuk egymást. De az még messze volt. Aztán elindult a vonat, és mindenki a maga gondolataival volt elfoglalva.

A kerekek zakatolásában még egyszer megnézték maguknak a vidéket, ahol felnöttek, szeretett hazájukat, amit talán soha többé nem látnak viszont. Wawusch egy sarokban üldögélt a csomagján, és arra gondolt, amit a vagon falára írt: Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára? És talán a mai napig se értette meg, miért kellett elhagynia másik 6000 almási svábbal együtt szeretett hazáját.«

²⁵ *Deutscher Kalender*, 1989, 213–215. p.

²⁶ *Deutscher Kalender*, 1991, 273–277. p.

²⁷ Mégis, ez az emlékezés-vonulat népszerű a legfiatalabb írók körében is: érdekes megfigyelni, hogy „nagyszüleik” sorsemlekezetét az egyes szám első személyű elbeszélői formát választva dolgozzák fel (Andrea Czövek: *Der Alptraum [Rémálom]* [*Signale* 13, 1998, 4–5. p.], Melinda Doór: *Die Sonne hinter den dunklen Wolken [Sötét felhők mögött a nap]* [*Signale* 13, 1998, 5–6. p.]).

²⁸ *Signale* 13, 1996, 4–5. p.

²⁹ *Deutscher Kalender*, 1992, 285–293. p.

³⁰ In Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUdAK, 1993, 14. p.

Csak a tények kedvéért „Csak azt lehet megdönteni, ami létezik. / A reálisan / létező / szocializmus / nem volt / se reális, / se létező, / szocialista meg végképp nem. / Egy kísértet szörmszülőtte / tűnt el a fényel. / Jó lenne, ha ezt megjegyeznék, / nagyszájú urak ...”

³¹ In Koch, Valeria, *Wandlung*, Budapest, VUdAK, 1993, 15. p.

Hogy tisztán lássunk „Egy rohadt alma lehullott a fáról / ennyi történt / szerencselovagok gondolják, hogy ők forgatják / a világ kerekét”

³² *Deutscher Kalender*, 1991, 256–257. p.

³³ *Deutscher Kalender*, 1990, 247–250. p.

³⁴ *Deutscher Kalender*, 1993, 247. p.

Kedves rónám „A róna az én szeretett hazám. / A róna a szülőföldem. / Ez a bölcsőm, az otthonom és az oltárom, / ez az a hely, ahol olyan boldog voltam. / Ez az a hely, ahonnan elűztek, – mint egy kutyát – ostorral / és mint a kutya, a leghűségesebb állat, / lelke hozzád húz, róna. / Ha egyszer üt az utolsó óráim / kérlek, a róna hűvös földjébe temessetek. / Szívemből vörös rózsák nőnek majd, / hogy minden évben köszöntsék a rónát.”

³⁵ *Deutscher Kalender*, 1993, 230. p.

Csalódás „Negyven évig álmodtam arról, / hogy majd vizionálom a hazámat, / egy este a padon üldögélek / és élvezem a déli szellőt. / Csak a csillagokat akartam látni az égen, / és a sápadt holdat, / a csendben, a régi utakon / ifjúságom nyomait kutatni. / Csak a harangszót akartam hallani, / a fehér akácok illatát érezni, / szeretetet akartam érezni, / mint amilyen a miénk volt negyven évvel ezelőtt. / A frissen sült kenyér illatát / kerestem a málló falú kemencékben, / sehol nem találtam a régi bölcsőt, / majd' minden ajtó zárva volt. / Egyedül mentem ki a temetőbe, / hogy hátha találok ott valakit, / aki anyanyelvemen köszön, istenhozottat mond a hársak árnyékában. / Aki átkarol, és a sírhoz vezet, / ahol eldőlvé fekszik a régi sírkő, / melyen a kopott gót betűk / hirdetik, itt nyugszik a nagyapám.”

³⁶ In Raile, Stefan, *Dachträume*, Budapest, VUdAK, 1996, 80–82. p.

³⁷ *Deutscher Kalender*, 2000, 258–277. p.

³⁸ *Signale* 11, 1994, 13. p.

„Itt ülök a vízimalom küszöbén, hagyom, hogy gondolataim folydogáljanak, mint ha homok volnának egy felfoghatatlan homokórában, mintha egy patak zaja volnának, mintha kábító szer volnának, mely elvezet a megérdemelt nyugalomig. Holnap háznői földgépek dózerolják el a romot, a földdel teszik egyenlővé, hogy következő tavasszal már erős kukorica nőhessen a földből. De a tulajdonomat akkor sem veszik el tőlem: minden szélringatta levéllel nagyanyám fog integetni felém, a kukoricaszemekből ő néz rám, mindörökre mosolygó szemekkel, tekintete mindörökre elkísér.”